

Inhoud

- 1 Palliatie 9
- 2 Grijsbruin, bruingrijs of roodbruin 15
- 3 Regelmatig 39
- 4 Slakkenmepper, regenwormentrekker, torrenpikker,
rupsenvanger, bessenplukker en kikkerkwakker 67
- 5 Geplamuurd 143
- 6 Philomelos 165
- 7 De stadsmijder 203
- 8 Onbehaaglijk 263
- 9 De kristallen bol 281

Afzonderzoek. Een dichterlijke ode aan de zanglijster

door Manuel Schiesser 287

Woord van dank 289

Geraadpleegde literatuur 293

Palliatie

*Dan komt de vogel met een lied
Je hoort 'm maar je ziet 'm niet
En als hij voor je heeft gezongen
Vliegt hij weg met jouw verdriet*

Drs. P., *Troostvogel*, 1999

Een vriendin leed aan kanker. De tumor was bij de diagnose al zo groot en zo uitgebreid en de uitzaaiingen al zo veelvuldig dat een curatieve behandeling niet meer mogelijk was. Chemotherapie en operatie werden daarom als disproportioneel gezien. Het zou immers niet meer uitmaken voor de overleving, en het toegevoegde leed door de voorspelbare bijwerkingen van de behandeling zou onnodig en onwaardig zijn. Verdere progressie van de ziekte en de uitputting van geest en lichaam zouden op korte termijn tot het levens-einde leiden, zo was haar door de oncoloog voorspeld. Er restte slechts berusting, afscheid en een poging tot verlichting.

Ze had altijd van de muziek van Johann Sebastian Bach gehouden en ook nu, in de laatste fase van haar leven, luisterde ze dagelijks naar diens cantates, suites en orgelwerken. Omringd door boekenkasten met daarin de door haar zo gekoesterde, keurig gerangschikte boeken als de verstilde bronnen van levenslange passies luisterde zij naar de muziek.

Komm, du süsse Todesstunde klonk het als vertroosting. De tenor, de invallende koorstemmen, alles zo perfect door Bach op elkaar afgestemd. Eens zullen ook wij, net als de jongeling uit Naïn, sterven

en weer uit de dood worden gewekt, moet zij hebben gedacht. Het leek alsof het haar voor het moment rust gaf, maar het onvoorspelbare van het naderende levenseinde scheen haar toch ook angstig te maken. Rust was er vaak wel, maar zeker nog geen berusting. Want hoe dragelijk of hoe bitter zou haar doodsmoment zijn? De bijna vanzelfsprekende routine en stabiliteit van elke dag waren immers bij het aanzeggen van het levenseinde plots zo wreed verstoord. De toekomst was door de kanker van haar gestolen. Zij had redelijk onbekommerd geleefd, het werk als wetenschapper had haar stabiliteit en zekerheid gegeven, maar zorgen beheersten nu haar gedachten. Hoe moest het verder met haar collectie boeken? Met haar lief? Met haar onvoltooide wetenschappelijke manuscripten?

Het leek alsof zij door deze beklemmende gedachten steeds meer in zichzelf gekeerd raakte. Ze wilde haar vrienden en collega's niet meer zien. Misschien dacht zij in de glans van hun ogen haar aanstaande dood gespiegeld te zien, zoals in de mezzotint *Oog van Escher* waarin een benige schedel grijnzend weerspiegelt in de pupil. Of wilde zij hun haar aftakeling besparen? Voorkomen dat zij de genadeloze ontluistering van haar sterven zouden meemaken? Wilde ze geen ellendige herinnering bij hen nalaten? Ze luisterde naar haar geliefde Bach en dacht aan het rotsvaste geloof dat de componist had gehad in God. Kon ook zij dat geloof maar hebben bij het vooruitzicht van haar eigen aanstaande sterven.

Op een namiddag hoorde zij plots en dwars door de fragiele en ingehouden orgelklanken van Bachs *Wenn wir in höchsten Nöten sein* heen een helder, melodieuze vogelzang. Bijna additioneel invalend op de zachte orgelklanken. Alsof het zo gepland was. Strofes met steeds herhalende motieven. Soms tweemaal, soms driemaal maar ook wel vijfmaal dezelfde heldere zang snel achter elkaar. Ze zette Bachs muziek zachter en luisterde vanuit haar stoel naar de zingende vogel in haar tuin. Ze sloot haar ogen en probeerde een patroon te vinden in de strofes met de herhalende motieven. Met moeite liep zij naar de openslaande deuren die de huiskamer van haar tuin scheiden en zag boven in de berk, achter in de tuin, een zanglijster op een van de takken zitten. Moeiteloos liet de slanke lichtbruine vogel de klanken uit zijn keel ontsnappen. Tussen de

strofes in opende en sloot de zanglijster zijn snavel zonder geluid, alsof hij een ademteug nam voor de volgende klanken, en keek om zich heen. De onvoorspelbare variatie maakte dat zij bleef luisteren. Wat zou er nu komen? Hoe vaak zou er herhaald worden? Het leidde haar af van het vooruitzicht op haar aanstaande dood.

De volgende dag was de zanglijster er weer: op hetzelfde moment van de dag en op dezelfde tak in dezelfde berk. Ze liep naar de openslaande deuren en leunde vermoeid tegen de sponning, sloot langzaam haar ogen, richtte haar hoofd omhoog en liet de klanken binnenkomen. De zanglijster zong wel twintig minuten onafgebroken.

Ook de daaropvolgende dagen was de vogel er steeds op dezelfde tijd. Ze kon erop anticiperen. De laatste dagen stond ze al bij de tuindeur voordat de lijster aankwam. Wat het met haar deed was voor haar lief en de andere dierbaren die zij nog wel toeliet onduidelijk, maar rust en wellicht ook zelfs enige berusting waren merkbaar. Het was haar meditatie. Haar palliatie.

De dood kwam plots, op een avond, snel en onomkeerbaar door een fatale inwendige bloeding uit een door de kanker aangeknagd bloedvat.

De kerk waarin de uitvaartdienst werd gehouden was zoals een kerk volgens de gelovigen behoort te zijn. Door de dikke stenen in de muren en het ontbreken van verwarming was het er bijna vochtig kil. De eikenhouten banken waren hard en de zittingen daarvan te kort, waardoor de kerkgangers gedwongen werden om rechtop te zitten. Het licht dat door de hoge ramen binnenviel was scherp en wierp haar lange stralen op de hoofden van de zwijgende aanwezigen. Deze luisterden, zoals zij dat gewild had, naar enkele van Bachs orgelwerken, door de organist sereen en vaak ingehouden gespeeld op het kerkorgel.

Halverwege de dienst stopte de organist en werd er, voor iedere aanwezige geheel onverwacht, een geluidsbestand op een laptop opge-

start. Ruim een kwartier lang luisterden wij naar de glaszuivere en onvervuilde, van bijgeluiden gezuiverde zang van een zanglijster. Strofes met steeds herhalende motieven. Soms tweemaal, soms drie-maal maar ook wel vijfmaal dezelfde heldere zang achter elkaar.

Het was verder doodstil in de kerk. De dikke muren hielden ieder ongewenst geluid buiten, waar het ook moest blijven. Niemand bewoog of verschoof. Niemand kuchte. De schoonheid van de zang van de zanglijster trof mij als een hamerslag. Ik had al zo veel zanglijsters horen zingen, maar dit was anders. Rillingen liepen over mijn rug, de adem stokte in mijn keel, ik voelde tranen wellen achter mijn oogleden, ik pakte de warme hand van mijn lief en kneep daarin. Zij kneep terug.

Het was het mooiste en meest indrukwekkende moment dat ik ooit tijdens een uitvaartdienst en in een kerkgebouw had ervaren. Het bevestigde mijn jarenlange liefde voor de zanglijster en zijn zang en ankerde de warme herinnering aan mijn vriendin. Ik hoopte, maar wist eigenlijk zeker dat zij dezelfde verstillende ervaring heeft gehad in de laatste dagen van haar leven toen zij, naast Bach, naar 'haar' zanglijster luisterde. Dat gaf mij in die koude stille kerk berusting in het besef van het gemis.

Een paar maanden later zag ik bij een Amerikaanse antiekhandelaar in Vermont een bronzen grafplaquette met daarop in reliëf de tekst *Thrushes are silent now*. Onmiddellijk moest ik terugdenken aan het moment waarop de zanglijster in de kerk stopte met zingen. Ineens, de voelbare intense stilte, althans voor dat moment. De lijster was stil. De aanwezigen waren doodstil. Niemand bewoog of verschoof, niemand kuchte. Wij beleefden het intense moment van de collectieve stilte.

Ik sta vaak stil om aandachtig te kijken en te luisteren naar gewone vogels. Vogels waaraan veel vogelaars, op zoek naar de zeldzame Bonapartes strandloper of de grijswangdwerglijster, in haast voorbijgaan. Het zilveren belletje van een pimpelmees, het klaterende beekje van een roodborst, het heldere en soms ingehouden zingen van een merel, de haastige, harde 'merelzang' van een zwartkop, het zeurende klagen van een zilvermeeuw, het zware, repeterende koeren

van een houtduif, het dunne miauwen van een overvliegende buizerd, het knorren van een houtsnip. Wat kunnen ze mij bekoren!

Maanden na de uitvaart, de winter was bijna voorbij, opende ik om 06.00 uur in de ochtend de deur naar onze tuin om naar mijn auto te lopen. Direct bereikte de winterzang van een zanglijster mij als het enige hoorbare geluid. Hij zat op een van de bovenste takken van een kale boom naast ons huis. Moeiteloos liet de slanke lichtbruine vogel de klanken uit zijn keel ontsnappen. Tussen de strofes in opende en sloot de zanglijster zijn snavel zonder geluid, alsof hij een ademteug nam voor de volgende klanken en keek om zich heen. Met gesloten ogen liet ik de klanken, net als tijdens de uitvaart, bij mij binnenkomen. De strofes met de steeds herhalende motieven. Soms tweemaal, soms driemaal maar ook wel vijfmaal dezelfde heldere zang achter elkaar.

Grijsbruin, bruingrijs of roodbruin

Carolien had mij gemaïld met de vraag of ik haar kon helpen. Zij schreef dat zij derdejaars student biologie is, graag wil afstuderen als ornitholoog en een grote interesse heeft in taxonomie, met name in de uiterlijke verschillen tussen vogels van dezelfde soort binnen hun verspreidingsgebied. De zogenoemde clonale variatie. Zij vroeg mij of ik haar kon leren hoe zij grotere series van dezelfde vogelsoort zou kunnen bestuderen. De tips en tricks. De *Turdidae*, de familie van de lijsters, staan, zo schreef zij mij, boven aan haar wensenlijst om te onderzoeken en dan met name de Europese lijsters. Merel, grote lijster, beflijster, kramsvogel, koperwiek en zanglijster. Aangezien ik zelf ook een buitengewone interesse in lijsters heb, bezit het Natuurhistorisch Museum Rotterdam hier een grote collectie geprepareerde studiehuiden van. Een museale collectie is opvallend vaak een weerspiegeling van de persoonlijke passies van de conservatoren. Zij eindigde haar e-mail met het bijzondere statement ‘dat de wereld lelijker zou zijn geweest zonder lijsters’. Iemand die zo iets moois schrijft kan ik niet weigeren om te helpen. Daarnaast zijn taxonomisch geïnteresseerden een uitstervende soort onder de biologen geworden. ‘Train specialists to fight for biodiversity’ bepleitte Dashing Liu in een noodkreet voor het opleiden van meer taxonomen in het tijdschrift *Nature* in september 2024.

Ik heb haar per omgaande geantwoord dat ze welkom is. We zouden in het museum afspreken om samen de geprepareerde huiden van diverse soorten lijsters in de collectie te gaan bekijken en dat ik zou haar leren waar zij daarbij op moest letten. Om haar vertrouwd te maken met het beschrijven van uiterlijke kenmerken had ik een dode zanglijster uit de vriezer gehaald en laten ontdooien waarvan wij samen, met de vogel in de hand, elk detail van het uiterlijk zou-

den kunnen bekijken. Deze lijstster had zich in oktober 2023 tegen de glazen gevel van een groot Rotterdams hotel dood gevlogen.

In het museum vertelde ik haar eerst over een vrijwel vergeten boek over ornithologie: *An Introduction to the Study of Bird Behaviour* van Henry Eliot Howard dat hij in 1929 publiceerde. Het is een van de boeken die mijn liefde voor de ornithologie blijvend heeft gevormd. Howard schreef in zijn leven vijf boeken over vogels. Zijn boek over het territoriumgedrag van vogels, *Territory in Bird Life*, uit 1920, is, vind ik, een *must read* voor vogelonderzoekers en zijn monografie over het, met name seksuele, leven van het waterhoen (*Gallinula chloropus*) laat een kijk op het leven van deze algemene vogel zien waar de meeste vogelaars, in haast op zoek naar zeldzame soorten, aan voorbijlopen en dus nooit zo hebben waargenomen. Nadat ik *A Waterhen's World* had gelezen ben ik pas goed naar waterhoenen gaan kijken. In een singel op nog geen vijf minuten lopen van mijn huis zag ik wat Henry Howard in zijn boek had beschreven en wat mij nog niet eerder was opgevallen. Hij was een gedreven observator en door zijn boeken heb ik geleerd anders naar vogels te kijken.

Wat hij in het voorwoord van *An Introduction to the Study of Bird Behaviour* heeft geschreven is nog steeds, voor iedereen die vogels wil bestuderen, leerzaam. Om een vogelsoort goed te kunnen begrijpen is meer nodig dan alleen door een verrekijker naar hem kijken, of alleen zijn verenkleed of skelet bestuderen of hem ontleden. Je moet hem daarnaast ook in het wild volgen en vele malen rustig observeren. Alleen als je dit allemaal doet kun je een vogelsoort echt gaan begrijpen. Ik las Carolien de Nederlandse vertaling voor die ik van de inleiding had gemaakt:

‘We kunnen een vogel op verschillende manieren bestuderen. We kunnen de veren bekijken, hoe ze groeien, hoe ze patronen vormen, hoe ze veranderen met de seizoenen, en door de ene vogel met de andere te vergelijken, leren we verschillende soorten te onderscheiden en hun geografische verspreidingsgebied te traceren. En door de kleur en het patroon van de veren nog nauwkeuriger te onderzoeken, leren we individuen van dezelfde soort te onderscheiden, zodat we kunnen zien in welke landen ze leven. Of we kunnen het skelet en

de inwendige organen bekijken; en met de opgedane kennis de relatie met andere levensvormen traceren, leren wat voor soort wezen het in vervlogen tijden was, en misschien een gok wagen naar het soort leven dat het leidt. Dit alles en nog veel meer, onthult een studie van het verenkleed en het skelet; naast het leveren van gegevens voor een oplossing van subtielere problemen.

Maar als we geen ervaring hebben met het leven van een vogel om ons heen, kunnen we niets leren over zijn gedrag, hoe vaardig we ook ontleden of geduldig een microscoop gebruiken, want gedrag is een product van het levende organisme. Maar als we een levende vogel konden nemen en hem konden isoleren van zijn omgeving, zodat hij geen zintuiglijke kennis had van de buitenwereld, zou onze kennis van zijn gedrag onvolledig zijn, hoe zorgvuldig we hem ook observeerden. Dat gedrag is dus meer een product van het levende organisme in isolatie van zijn omgeving en van andere organismen.'

Carolien pakte de dode zanglijster van de tafel en legde deze in de palm van haar hand. 'Wat is de meest opvallende kleur die je ziet?' vroeg ik haar. 'Bruin,' zei zij direct. 'En wat nog meer?' 'Wit, creme, geel, zwart?' zei zij twijfelend. Laat ik je eerst eens voorlezen wat Eduard van Oort in 1930 in zijn *Ornithologia Neerlandica* voor kleurbeschrijvingen voor de zanglijster heeft gebruikt: 'Bovenzijde van kop, achterhals, rug, stuit, bovenstaartdekvederen en schoudervederen olijfkleurig grijsbruin, vederen van stuit en bovenstaartdekvederen duidelijk grijs; teugelstreep en min of meer duidelijke streep boven het oog vaal licht bruingeel; vederen van kopzijden licht bruingeel met smalle geelwitte schachtstreep of geelwitte schacht en met bruinzwarten eindzoom, vooral aan de langste oordekvederen; kin en keel geelwit, langs de zijden bruinzwart gevlekt; voorhals en halszijden bruingeelachtig met bruinzwarten langsvlekken [...]'. En zo gaat hij maar door met alle details van de vogel te benoemen, te beschrijven en daar allerlei kleurbeschrijvingen bij te geven. Als jij nu zou opschrijven of tegen iemand zou zeggen dat een zanglijster bruin is, weet een ander dan wat jij daarmee bedoelt? Er zijn immers zo veel verschillende kleuren bruin en verschillende ogen zien verbazend vaak heel andere kleuren in dezelfde veren. Er zijn zoveel kleurnuances te beschrijven. Ik zou je willen aanraden

om de wijdloppige omschrijvingen zoals die van Van Oort aandachtig te lezen, maak je vooral vertrouwd met het hele scala aan de gebruikte termen, zowel in het Nederlands als in het Engels. Het is echt meer dan alleen semantiek. Licht is bij dit soort werk extreem belangrijk. In museumdepots is namelijk heel variabel licht. Zelf neem ik een kleine zwenkbare inspectielamp met een magneet in de voet mee naar de collectiedepots in de musea. Een soort verstelbare bureaulamp in zakformaat. Bij wisselend licht zie je mogelijk kleurverschillen die er feitelijk niet zijn, daarom gebruik ik steeds eenzelfde lichtbron. Belangrijk is het verder om veel te noteren, anders vergeet je het, want we hebben het vaak over subtiele kleine verschillen. Maak voor jezelf een tabel waarin je de onderdelen van de vogel beschrijft, waarop je de details kunt invullen en daardoor niets kunt vergeten, teken opvallende kenmerken of fotografeer ze. Fotografeer altijd een liniaaltje mee. Grootte is vaak moeilijk af te leiden van een foto. En gebruik een gestandariseerde kleurenkaart, zoals *Werner's Nomenclature of Colours*, deze is al uit 1821, maar is vele malen herdrukt en wordt nog steeds gebruikt. Kost iets van tien euro. Een andere klassieker is de *Color Standards and Color Nomenclature* van Robert Ridgway uit 1912. Een heldere pdf is gemakkelijk en gratis online te vinden. Gebruik in ieder geval altijd dezelfde en documenteer welke je gebruikt hebt, zodat anderen exact weten over welke kleur je het hebt.

Als je een grote serie van dezelfde vogelsoort wilt gaan bestuderen, oefen dan eerst met een aantal dode exemplaren, maar ga ze in hun leefgebied opzoeken en bekijken of, bij zeldzamere vogels, ga met een aantal geprepareerde exemplaren in een museum oefenen om jezelf vertrouwd te maken met het uiterlijk van de soort. Je moet een beeld van een gemiddeld exemplaar van beide geslachten en verschillende leeftijden zien te ankeren in je geheugen. Als je taxonoom wil worden en clinale variatie van een vogel goed wil kunnen beschrijven moet je beginnen met dode vogels of geprepareerde studiehuiden te bestuderen en beschrijven. Ik vertelde haar dat een van mijn leermeesters ooit tegen mij zei: 'Om levende vogels te begrijpen, moet je de dode niet negeren.' Museumornithologie en taxonomie zijn écht heel visuele bezigheden, daarom ben ik zelf zo allemachtig slecht in vogelgeluiden herkennen, maar tegelijkertijd weer